

TIBBIY TERMINOLOGIK TADQIQOTLAR DOIRASIDA TIBBIY TERMINLARNING SHAKLLANISHI

Murtazayeva Xadicha Nuriddinovna

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Termiz filiali ingliz tili o'qituvchisi

ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ В РАМКАХ ИССЛЕДОВАНИЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Муртазаева Хадича Нуриддиновна

Преподавательница английского языка Термезского филиала

Ташкентской медицинской академии

FORMATION OF MEDICAL TERMS WITHIN THE FRAMEWORK OF MEDICAL TERMINOLOGICAL RESEARCHES

Murtazayeva Xadicha Nuriddinovna

English teacher of the Termez branch of the Tashkent Medical Academy

Annotatsiya: Ushbu maqolada tibbiy terminlar borasidagi qarashlar, tibbiy terminologik tadqiqotlar doirasida ularning shakllanish masalalari borasida so'z yuritilgan.
Kalit so'zlar: tibbiy atamalar, terminologik tadqiqotlar, tibbiy terminlarning shakllanish masalalari, morfologik shakllanish, klinikal lingvistika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются взгляды на медицинские термины, вопросы их формирования в рамках медицинских терминологических исследований.

Ключевые слова: медицинские термины, терминологические исследования, вопросы образования медицинских терминов, морфологическое образование, клиническая лингвистика.

Annotation: This article discusses views on medical terms, issues of their formation within the framework of medical terminological research.

Key words: medical terms, terminological research, issues of formation of medical terms, morphological formation, clinical linguistics.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Tibbiy atamalar terminologiyada muhim ahamiyat kasb etuvchi yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Anatomiya, farmakologiya, diagnostika va boshqa bir qator yo'nalishlarda namoyon bo'luvchi, asosi lotin va yunon tillariga borib taqaladigan ushbu terminologik guruh xalqaro ahamiyat kasb etib, o'zining ma'lum shakllanish usullariga ega. Tibbiy terminologiya tibbiy lingvistika, terminologik tadqiqotlar va klinikal lingvistika tarkibida o'rganilmoqda hamda bu sohada turli izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu izlanishlarda tibbiy atamalar, ularning kelib chiqishi, tuzilishi va bolalar

kasalliklari bilan bog'liq terminlarning kontekstlarda qo'llanilishi kabi masalalar o'rganilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS).

Tibbiy terminologiya borasidagi tadqiqotlar asosan xorij olimlari nomi bilan bog'liq bo'lsada, o'zbek olimlari ham bu borada sezilarli ilmiy izlanishlar olib borganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Xususan, Tatyana Kiyak "Tibbiy terminologiyaning lingvistik xususiyatlari va ularning shakllanishi"; Nina Arutyunova "Tibbiy atamalar va ularning semantikasi"; Raisa M. Gorpnich "Tibbiyot terminologiyasining tarixiy taraqqiyoti va uning

E-mail:
xadichamurtazayeva777
7@gmail.com
Orcid: 0009-0008-3495-
8977

lingvistik asoslari” yoʻnalishida izlanishlar olib borgan boʻlsa; Peter Sandiford “Tibbiy terminlar va ularning xalqaro tasniflanishi”; Harald Kittel “Tibbiy tarjima va terminologiyaning lingvistik jihatlar”; John Humbley “Kasallik nomlarining etimologiyasi va tibbiyotdagi termin yaratish jarayonlari” nomli tadqiqotlarida oʻz xulosalarini bildirishgan.

Yuqorida taʼkidlaganimizdek, bu borada oʻzbek tilshunosligida ham muhim qadamlar qoʻyildi. Sh. Shomahmudov – Oʻzbek tibbiy terminologiyasi, jumladan, bolalar kasalliklari bilan bogʻliq atamalarni oʻrganib, ularni milliy tilga moslashtirish boʻyicha tadqiqotlar qilgan boʻlsa, M. Abdullayev “Oʻzbek tilida tibbiy terminlarning shakllanishi va rivojlanishi”; X.Qoʻchqorov “Tibbiy terminlarning lingvistik va semantik xususiyatlari” kabi ilmiy izlanishlari tibbiyot sohasidagi bilimlarning mukammallashuviga asos boʻlgan [4].

Olima E.I.Chupilining “Zamonaviy ingliz tili tibbiy terminologiyasidagi umumisteʼmol soʻzlarining struktural-semantik xususiyatlari” mavzusidagi ilmiy ishida tibbiy terminlar qatoriga kiruvchi 100 ta birlikning (*approach, delivery, discharge, heart* va b.) terminologik va noterminologik maʼnolari kontekstual metod yordamida ochib berilgan. Olima zamonaviy ingliz tibbiy terminologiyasidagi yangi termin-soʻz va termin-frazalarning abbreviatsiya, affiksatsiya, konversiya, metaforizatsiya, metonimizatsiya, sinonimiya, terminlashish kabi usullarda yasalganligini aniqlagan. Koʻrinib turganidek, mazkur ilmiy ish oʻzida ilk bor ingliz tibbiy terminologiyasining neologizmlarini tahlil qilganligi bilan ajralib turadi [3].

Mazkur sohani tadqiq qilgan yana bir olim M.V.Tokarevadir. Uning ilmiy ishi tibbiyotning nefrologiya va urologiya sohasidagi terminlar tadqiqiga bagʻishlangan. Olim soha terminlarining XII asrdan keyingi lingvistik taraqqiyot tendentsiyalarini ochib bergan va struktural-semantik jihatdan tahlil qilgan. Shuningdek, tadqiqotchi mazkur soha terminlarini etimologik jihatdan tadqiq qilib, zamonaviy ingliz tibbiy leksikasida kelib chiqishi yunon-lotin tili bilan aloqador boʻlgan terminlar yetakchi ekanligini isbotlab bergan [2].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Tibbiy terminlarning tarixiy-etimologik nuqtayi nazardan tekshirish shuni

koʻrsatadiki, undagi koʻpgina terminlar sof semantik usul bilan yasalgan. Masalan: *bosh* – gavdaning boshlanishi; *oyoq* – adoq-biror narsaning oxiri, soʻngi, tugallanish qismi maʼnolarini anglatib, keyinchalik odam organizmi nomi sifatida qoʻllana boshlagan. Shuningdek, hozirgi kunda tamoman boshqa-boshqa soʻz hisoblangan qovurgʻa –qovoq, qopqoq (*bosh qopqogʻi*), qop (*oʻt qopi*) kabi terminlarning barchasi *qoplamoq* feʼlidan hosil boʻlgan. Tomoq, tomir soʻzlari esa —*tomchi holatida tushmoq* feʼlidan hosil qilinganligi haqida mulohazalar bor, *soqol-saqoq* (badiiy asarlarda –iyak) soʻzlari esa –*saq* – past tomonga yoʻnalmoq maʼnosini anglatib, asosdoshlik kasb etgan. Asliga koʻra polisemantik boʻlgan ushbu soʻzlar maʼnolari orasidagi ichki bogʻlanish yoʻqolgan. Ushbu misollardan semantik usulda soʻz yasashning diaxronik xususiyatga ega ekanligi yaqqol koʻrinadi. Semantik usulda soʻz yasashda tibbiy terminlar bir qator kategoriyalar asosida ham shakllanadi:

Mavjud soʻzlarning tibbiy maʼnoda ishlatilishi: oyoq-oyoqlanma (yiringli jarohatning pastki qismiga tushishi);

Koʻchma maʼnoda shakllangan tibbiy terminlar: suyak-suyak yemirilishi (osteoporozi) kasallik nomlari boʻlib keladi;

Mavjud tibbiy atamalarning yangi maʼno kasb etishi: shok (hayratlanish)-anafilaktik shok (patologik holat) ni bildirmoqda;

Qisman oʻzgartirilgan maʼnoga ega tibbiy terminlar: immunitet (ozodlik, daxlsizlik)-tibbiyotda esa organizmning kasalliklarga qarshi kurashish qobiliyati [3].

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS). Shuni alohida taʼkidlash lozimki, semantik usulda termin yasash boshqa sohalar terminologiyasiga nisbatan tibbiyotda keng qoʻllanadi. Buning asosiy sababi tibbiy terminlarning oʻtmish davrlarda xalq tili asosida yuzaga kelib, jonli soʻzlashuv tili bilan mustahkam aloqada rivojlanganligidadir. Shuning uchun ularda xalq tiliga xos boʻlgan koʻpdan koʻp metaforik qoʻllanishlar oʻz aksini topgan. Masalan: *bosh kosasi, koʻz kosasi, buyrak jomi, kalla qutisi* kabi birikmalardagi *kosa, jom, quti* birliklari xalq tilida biror narsani solish uchun ishlatiladigan idish maʼnosini bildiradi [1].

Tibbiyotda shu idishlar shakliga oʻxshagan aʼzolar yoxud ularning qismlari mavjudki, bu, oʻz navbatida, metaforik oʻxshatish asosida quyidagi terminlarning yasashiga sabab boʻlgan. *Chanoq* –

ko'sakning bir xonasi. Qadimgi turkiy tilda – yog'ochni o'yib ishlangan *tuzluq* va shu kabi idish, kosa. Ma'no taraqqiyoti natijasida bu so'zning – idish ma'nosi asosida – ko'z kosasi va boshqa kosasimon narsa, shu jumladan, -ko'sakning har bir xonasi ma'nosi yuzaga kelgan. Tibbiy terminlarning morfologik tadqiqi borasida bajarilgan ilmiy ishlar ichida B.Dzukanovning ilmiy faoliyati diqqatga sazovor. Tadqiqotchi olim tibbiyot sohasidagi terminlarning *affiksatsiya* tomonini tahlil qilib salbiy ma'no beruvchi qo'shimchalarni o'rganib chiqadi. Uning fikricha ushbu terminlar kasalliklar hamda nuqsonlarni ifodalovchi terminlarga salbiy bo'yoq beradi [2]. U bu turdagi qo'shimchalarni "affixal negation" (aaffiksatsiya negatsiya) deb atagan. U salbiy ma'no beruvchi qo'shimchalarni quyidagi turlarga ajratadi:

Salbiy ma'no beruvchi qo'shimchalar: 5 ta prefiks: (a-, dis-, in-, non-, un-) hamda bitta suffiks (-less). *Qisman salbiy ma'no beruvchi qo'shimchalar:* prefiks: anti-, contra-, counter, de-, dys-, ex-, extra-, mal- kabi.

Atamalarni shakllantirishning eng samarali usullaridan yana biri bu boshqa tillardan so'zlarni qarz olishdir. Olingan tibbiy atamalar quyidagi misollarda ko'rsatilganidek, prefiks, so'zning bir yoki ikkita ildizi va turli xil birikmalaridagi qo'shimchadan iborat bo'lishi mumkin:

myocardium = *myo* - (prefiks) + *card* (Ium) (ildiz) *endocarditis* = *endo* - (prefiks) + *card* (ildiz) + *-tis* (qo'shimcha).

cytology = *cyt* (o) (ildiz) + *-logy* (suffiks) *gastroenterologiya* = *gastr* (o) (ildiz) + *enter* (o) (ildiz) + *-logy* (suffiks).

adenoma = *aden* (o) (ildiz) + *orna* (suffiks) terminlarni shakllantirishning ikkinchi eng samarali turi-bu so'z birikmasi [3].

Murakkab so'z-bu ikki yoki undan ortiq asoslardan tashkil topgan barqaror birliklar bo'lib, ushbu birliklarning imlosi turlicha. Ular quyidagicha yozilishi mumkin: Ajratib yoziladi: blood pressure (qon bosimi), heart attack (yurak xuruji), Markaziy asab tizimi; Defis bilan: Vitamin-C (vitamin-C), Hypertension-cardiosclerosis (**Gipertoniya-kardioskleroz**); Bir so'z sifatida: gallstone (o't toshi), gemofiliya (gemofiliya), leucocytopenia (leykopeniya), pseudopolycythemia (pseudopolitsitemiya) [4].

Murakkab so'zlarni yozish uchun qat'iy qoidalar yo'q. Ba'zida ba'zi atamalar defis bilan

yoziladi, ba'zida ikki xil so'z yoki bitta so'z sifatida yoziladi, masalan, *life span-life-span*; *gall bladder - gallbladder*.

Bugungi kunda shunga o'xshash jarayonni prefiksoidlar (psevdoprefiksalar) va suffiksoidlar (psevdosuffiksalar) jarayonida ko'rish mumkin, masalan, *myo-*, *arthro*, *haemo-lhaemato-*, *adipo-*, *hepato*, *onco-*, *patho-*; *-aemia*, *-logy*, *-tomy*, *-pathy*, *-cyte*, *-algia*, *-ushbu psevd* - affiksalarining har biri ma'lum ma'noga ega, ammo ular mustaqil so'zlar sifatida ishlatilmaydi. Ular ilmiy maqsadlarda – yangi tushunchalarga nom berish uchun yunon va lotin so'zlarining ildizlaridan sun'iy ravishda hosil bo'lgan [5].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Tibbiy terminlarning shakllanishi uzoq tarixiy, lingvistik va ilmiy jarayon bo'lib, u tibbiyot sohasidagi aniq va tushunarli muloqotni ta'minlashga xizmat qiladi. Tibbiy terminologiya ko'p jihatdan **qadimgi yunon, lotin, arab, fors va boshqa tillardan** olingan bo'lib, zamonaviy ilm-fan rivojlanishi bilan yangi atamalar bilan boyib bormoqda. Tibbiy terminlar **morfologik, sintaktik va semantik usullar** orqali shakllanadi. **Defis bilan yoziluvchi, murakkab tuzilishga ega, ko'chma yoki kengaygan ma'noda ishlatiluvchi** terminlar tibbiyot tilining muhim qismini tashkil etadi. Shuningdek, **xalqaro standartlarga moslik, aniqlik va izchillik** tibbiy atamalarning asosiy tamoyillaridandir. Bugungi kunda **biotexnologiya, genetika, informatsion texnologiyalar** rivojlanishi natijasida yangi tibbiy terminlar shakllanib, terminologiya doimiy ravishda takomillashmoqda. Milliy tibbiy terminlarni rivojlantirish va ularni xalq uchun tushunarli qilish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Arnaudov. G.D. Terminologia medica polyglotta. – Medicina et Physcultura, 1994. – P. 65.
2. Dunglison R. A dictionary of medical science (21-edition). – Lea Brothers and Company, 1893;
3. Lippincott J.B. Complete Pronouncing Medical Dictionary. 1889. – P.65.
4. Rahmatullayev. Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent. 2000. – 600 b.
5. Mirahmedova Z. O'zbek tilining anatomiya terminologiyasi va uni tartibga solish muammolari. – Toshkent: Fan, 2010. – 127 b.